

Ślady obecności Żydów w Radomsku

Współczesny wizerunek miasta

Piotr Piluk

Dzisiejsze Radomsko jest znane na świecie przede wszystkim w kręgach chasydzkich, za sprawą dynastii Rabinowiczów, która w okresie międzywojennym tworzyła w tym mieście jeden z czołowych ośrodków chasydyzmu. Dlatego też od wielu lat, szczególnie zaś po transformacji ustrojowej w Polsce w 1989 roku i otwarciu granic, znajdujące się w Radomsku groby wybitnych cadyków są licznie odwiedzane przez chasydów z różnych krajów. Przed wojną społeczność żydowska stanowiła mniej więcej połowę mieszkańców. W Radomsku w latach okupacji niemieckiej podczas drugiej wojny światowej powstało drugie na ziemiach polskich getto, utworzone pod koniec 1939 roku. Zagłada spowodowała, że większość radomszczańskich Żydów zginęła w czasie egzekucji czy w obozach śmierci lub zmarła w getcie z powodu chorób i głodu. Pomimo tej tragedii w pierwszych powojennych latach w Radomsku istniała zorganizowana społeczność żydowska, a pojedynczy Żydzi mieszkali tam do lat 90. XX wieku. W kolejnych dekadach pamięć o radomszczańskich Żydach zanikała, na szczęście jednak w ostatnich latach proces ten został zahamowany, a stosunkowo nowym zjawiskiem jest przywracanie pamięci w wymiarze międzynarodowym. Aby choć fragmentarycznie wyobrazić sobie, jak wyglądał ten utracony świat, warto przyrzeć się niektórym śladom dawnej obecności Żydów w Radomsku.

Około czterdziestotysięczne Radomsko leży na terenie województwa łódzkiego, pomiędzy Piotrkowem Trybunalskim i Częstochową (w granicach województwa śląskiego). W latach 40. XIX wieku miasto znalazło się na szlaku nowo wytyczonej kolei warszawsko-wiedeńskiej; fakt ten znacząco wpłynął na jego rozwój gospodarczy, w którym znaczącą rolę odegrali Żydzi. Kiedyś Radomsko nosiło nazwę Noworadomsk, a w jidysz po prostu Radomsk. Od 2013 roku miastem partnerskim Radomska w Izraelu jest Kirjat Bialik, które leży w pobliżu Hajfy i liczy około 36 tys. mieszkańców.

Osadnictwo żydowskie w samym Radomsku zaczęło się stosunkowo późno. W XVII i XVIII stuleciu Żydzi mieszkali przede wszystkim w majątkach szlacheckich otaczających miasto, rozwijając działalność gospodarczą. W Radomsku nie mogli się osiedlać, gdyż miasto posiadało przywilej de non tolerandis Judaeis. Wspólnota żydowska, posiadająca synagogę, istniała w pobliskiej wiosce Bugaj. Tamtejsi

Żydzi zajmowali się handlem w Radomsku, jednak przed wieczorem musieli opuszczać miasto. Na początku XIX wieku Bugaj został przyłączony do Radomska. W 1822

roku w mieście działała już gmina żydowska, posiadająca własny dom modlitw (sztybl). Pięć lat później liczba Żydów wynosiła 369, na 1.792 mieszkańców. W 1855 roku wśród 2.946 mieszkańców było 1.402 Żydów, natomiast w 1897

Radomsko

W centrum miasta znajduje się ul. Berka Joselewicza, przy której niegdyś istniała synagoga.
Fot. Piotr Piluk (2015)

Podziękowania

Autor artykułu serdecznie dziękuje Ryszardowi Ciszewskiemu (Łódź) ze Stowarzyszenia Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata za udostępnienie specjalistycznych obiektywów szerokokątnych do sesji fotograficznej w 2001 roku, podczas której powstała część reprodukowanych tu zdjęć Radomska.

Radomsko

Zabudowa ul. Przedborskiej, kiedyś głównej ulicy kwartału żydowskiego.
Fot. Piotr Piluk (2001)

– 5.054 Żydów stanowiących 43 proc. mieszkańców. Zamożni Żydzi założyli w Radomsku fabryki – jedna z największych, „Mazowia”, należała do Jakuba Józefa Kohna, hotele i restauracje. Mniej zamożni mieli niewielkie warsztaty, przeważnie stolarskie, szewskie i krawieckie oraz liczne sklepiki różnych branż. W dwudziestoleciu międzywojennym liczba Żydów w Radomsku przedstawiała się następująco: w 1921 roku 7.774 i w 1935 – 12.371. Hitlerowcy, po zajęciu miasta utworzyli getto, już w grudniu 1939 roku. Jego więźniów zdziesiątkowały epidemie tyfusu, znaczna ich część została wywieziona do obozu zagłady w Treblince. Na początku stycznia 1943 roku getto zostało ostatecznie zlikwidowane. Na cmentarzu żydowskim przy ulicy Przedborskiej znajdują się mogiły ofiar egzekucji, w tym także kilkudziesięciu Polaków, którzy próbowali nieść pomoc Żydom.

Centrum dawnej enklawy żydowskiej w Radomsku stanowiła ulica Przedborska, przy której do dziś wznoszą się stare kamieniczki, tworzące jej specyficzną atmosferę. Zauważalne są jednak znaczne ubytki w historycznej zabudowie, gdyż centrum Radomska zostało silnie zbombardowane przez Niemców 1 września 1939 roku. Bliżej Rynku, na ulicy Przedborskiej, w doskonałym stanie zachowały się dawne jatki koszerne i sklepy, których lokalizacja w kwartale żydowskim miała związek z handlowy-

mi zajęciami jego mieszkańców. Przetrwał ich pierwotny układ. Niestety w ostatnich latach znikła ozdobna, żelazna brama wiodąca do jatek z ulicy; jest widoczna na re-

produkowanym w tym artykule zdjęć. Niemal na wprost kramów zaczynała się ulica Berka Joselewicza. Tam właśnie powstała synagoga, wzniesiona w latach 1899-1902. Okazała świątynia o eklektycznej szacie architektonicznej z elementami orientalnymi stanowiła powód dumy

Radomsko

Pomnik upamiętniający likwidację getta, wystawiony przez władze miasta w 65. rocznicę tej tragedii przy ul. Berka Joselewicza. Fot. Piotr Piluk (2015)

Radomsko

Jatki koszerne z końca XIX wieku przy ul. Przedborskiej. Fot. Piotr Piluk (2001)

Radomsko

Tablica pamiątkowa informująca o dawnym żydowskim klubie sportowym wmurowana przed jego siedzibą przy ul. Adama Mickiewicza z inicjatywy Stowarzyszenia Yiddele Memory. Fot. Piotr Piluk (2015)

Radomsko

Symboliczne dekoracje macew z początku XX wieku na cmentarzu żydowskim przy ul. Przedborskiej. Fot. Piotr Piluk (2015)

miejsowych Żydów. Została zniszczona przez Niemców w latach drugiej wojny światowej. Zniszczeniu uległa także pozostała zabudowa ulicy Joselewicza, do naszych czasów zachowała się szczątkowo, natomiast nazwa ulicy jest swoistym podpisem kulturowym miejsca, odno-

się projekt zainicjowany przez francuską Żydówkę Rachel Leę Kesselman – przewodniczącą Stowarzyszenia Yiddele Memory, dzięki działaniom którego w 2014 roku powstało Pierwsze w Europie Żydowskie Muzeum pod Otwartym Niebem. Blisko pięćdziesiąt tablic wmurowanych w chodniki tworzy trasę mówiącą o żydowskim Radomsku. Stowarzyszenie wydało także informator w języku angielskim, gdzie znajduje się szereg informacji o żydowskich obiektach. Impuls do tego działania stanowiła refleksja inicjatorki projektu nad korzeniami własnej rodziny, mieszkającej niegdyś w Radomsku (więcej na ten temat w relacji na Ulicy Żydowskiej na str. 10-11).

Cmentarz żydowski w Radomsku zlokalizowany niemal na końcu ulicy Przedborskiej, formalnie zaczął funkcjonować w 1832 roku (wówczas położony daleko za mia-

Radomsko

Nowy napis nad wejściem do ohelu odnoszący się do „Tiferes Szlomo” – Salomona Rabinowicza – założyciela radomszczańskiej dynastii cadyków. Fot. Piotr Piluk (2015)

Radomsko

Ohel cadyków z dynastii Rabinowiczów na cmentarzu żydowskim. Fot. Piotr Piluk (2001)

szącym się do jego przeszłości, a z dzisiejszej perspektywy tworząca rodzaj żydowskiej topografii miasta. Szereg obiektów związanych z dawną obecnością Żydów w Radomsku znajduje się przy ulicach Reymonta, Kościuszki, Strzałkowskiej, Żeromskiego, Warszycy, Piłsudskiego oraz placu 3 Maja – czyli historycznym Rynku. Do tych

stem przy trakcie do Przedborza). Pochówki na tamtym miejscu odbywały się jednak od 1816 roku, był to tzw. cmentarz choleryczny, na którym chowano zmarłych z powodu epidemii ludzi różnych wyznań i narodowości. Cmentarz zajmuje powierzchnię około 2,5 ha i jest otoczony ceglany murem z dwoma bramami. Znajdu-

Radomsko
Macewy z przełomu XIX i XX wieku na cmentarzu żydowskim przy ul. Przedborskiej. Fot. Piotr Piluk (2015)

je się na nim około trzech tysięcy nagrobków – najstarsze z lat 30. XIX wieku, dlatego też należy do najciekawszych cmentarzy żydowskich na terenie województwa łódzkiego. Jest nadal czynny i administrowany przez Gminę Wyznaniową Żydowską w Łodzi, ostatni pochówek odbył się tam w 2000 roku. Do dzisiaj zachowały się na nim piękne, kunsztowne nagrobki z XIX i XX wieku, również żeliwne – stanowiące niezwykłą rzadkość na cmentarzach żydowskich w centralnej Polsce. Najprawdopodobniej odlewy żelaznych macew zostały wykonane w jednej z częstochowskich hut. Na uwagę zasługuje także ohel, który jest miejscem pochówku wielu znaczących przywódców chasydzkich. Spoczywają tam Salomon Rabinowicz (1803-1866), cadyk i założyciel dynastii radomszczańskiej. Studia odbył w jeszywie w Piotrkowie Trybunalskim. W 1834 roku został powołany na urząd rabina w Radomsku. Salomon Rabinowicz był jednym z najpopularniejszych rabinów w centralnej Polsce, czego wyrazem jest fakt, że od 1843 roku stał się cadykiem miejscowych chasydów. Sukcesorem Salomona został jego syn – Abraham Isachar Dow Rabinowicz (zm. 1892), kontynuujący dzieło ojca. W ohelu został także pogrzebany inny radomszczański rabin i cadyk – Ezechiel Rabinowicz (zm. 1910) oraz pozostali członkowie i przywódcy dynastii. Ohel jest miejscem pielgrzymek chasydów z różnych krajów. Na cmentarzu znajduje się także wiele upamiętnionych mogił Żydów i Polaków, zamordowanych przez hitlerowców podczas zbiorowych egzekucji, a także nagrobków poszczególnych rodzin czy osób, które po wojnie wznieśli ci, którzy ocalili z Zagłady.

Współczesne Radomsko odzyskało pamięć o dawnej społeczności żydowskiej i jej dziedzictwie. Świadectwem tamtych czasów są liczne fotografie w sepii przedstawiające ludzi i miejsca, afisze czy gazety drukowane

w jidysz. Dla obecnych mieszkańców jest to często interesujący fragment historii miasta. A dla Żydów – wizyta w Radomsku w sposób symboliczny jest przeniesieniem

Radomsko
Żeliwna macewa z lat 70. XIX wieku, stanowi unikalny przykład żydowskiej sztuki sepulkralnej. Fot. Piotr Piluk (2015)

Fotografie Radomska z 2001 roku, ilustrujące ten artykuł były prezentowane na wystawie Piotra Piluka „Traces of a Jewish Presence in Central Poland” w International Institute Gallery na University of Michigan (Ann Arbor, 2006; został wydany katalog), a zorganizowanej przez Frankel Center for Judaic Studies. Były także pokazywane na dwóch wystawach w ramach działalności Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce: w 2001 roku w oddziale łódzkim organizacji i w 2012 roku podczas Dni Pamięci w Łodzi.

się do małomiasteczkowego, żydowskiego świata – do szteti – zanim został unicestwiony w latach drugiej wojny światowej. Warto uważnie zapoznać się z treścią tablic pamiątkowych i obejrzeć istniejące zabytki żydowskie tego miasta.